IMPERIALIZMUS ÉS IRRACIONALIZMUS

HERBERT APTHEKER

Engels már 1877-ben, a „Szocializmus fejlődésé"-ben megállapította: „A burzsoázia politikai és intellektuális csődje maga a burzsoázia előtt is alig titok már . . ."[1] Száz évvel ezelőtt talán még Engelsnek kellett lenni ahhoz, hogy ezt lássa valaki; ma már maguk a csődben vétkesek adják tudtul a csődöt. Így például 1965 nyarán Richard Goodwin — akkor az Egyesült Államok elnöke mellett működő tanácsadó testület tagja — ezt mondta: „Nem vagyunk bizonyosak abban, hogy merre megyünk . . . Tudjuk, hogy új problémák merülnek fel, de e nemzet intellektuális erőforrásai — a társadalmi haladás történelmi rezervoárja — nem egykönnyen adnak rájuk választ."[2]

Nemcsak füstködtől és könnygáztól bűzös a levegő: ezek csupán a nyilvánvalóbb bomlási termékei egy pusztuló társadalmi rendnek. Ha Gibbon ma az Amerikai Birodalom hanyatlásának és bukásának megírásán dolgozna, ugyancsak megtelnének a jegyzetfüzetei.

A lealacsonyodás a jelenkornak nemcsak terméke, hanem szándéka is, nem kétséges tehát, hogy nemcsak szisztematikusan, hanem szándékoltan is folyik. Bizonyosan nem utolsó sorban áll erényei között az a tény, hogy jövedelmező is. Lényege az irracionalizmus: az értelem háttérbe szorulása, a tudomány tagadása, az okszerűség elvetése. Mindennek a normális eredménye cinizmus, az abnormális — szadizmus, a végső következménye pedig — fasizmus.

A színvonal változó. Itt van például az igen drága áron árult szemét, amely egyre nagyobb helyet bitorol az amerikai könyvesboltok polcain; itt aztán nincs sem motiváció, sem igazi érzelmek, nincsenek nehézségek, sem kétségek, nincsen sem melegség, sem szerelem, sem könyörület, sem gondolatok — nincsenek emberi lények. Kevésbé pretenciózus irományok ezek, mint például a Spillane-féle bestseller-„irodalom", bár egyébként nemigen különböznek ettől. Fokozott mértékben áll mindez a mozira — nemcsak az Amerikai Légió férfiösszejövetelein vagy a Times Square „művészeti" klubjaiban bemutatott filmekre, hanem egyre inkább azoknak a nyilvános moziknak a műsorára, amelyeknek sikerül valahogyan fennmaradniuk. A központi és közös vonás megintcsak a brutalitással kevert értelmetlenség.

Josep Wood Krutch, az irodalmi kritikusok idősebb nemzedékének tekintélyes és némileg „régimódi" ízlésű képviselője szerint „az erőszak, perverzió és nihilizmus hangsúlyozása", amely a mai amerikai regény- és színműirodalom jelentős részének jellemzője, úgy látszik „a világ iránti megvetésben gyökerezik". Ezt írja:

[1] Marx és Engels Művei, **19**, Bp. 1969, 215.
[2] „The New Yorker", 1965. aug. 14.; idézi Richard Rovers.

„Ritkán — ha ugyan egyáltalán — akadt olyan művészet, amelyet ennyire uralt volna a mindenre kiterjedő gyűlölet. Azelőtt az író gyűlölt egy-egy ‚rossz embert'. Aztán ehelyett elkezdte gyűlölni a társadalmat, mert felelősnek hitte a rossz emberek létrehozásáért. Ma nem egyének vagy ezek társadalma ellen irányul a gyűlölete, hanem a világegyetem ellen, amelyben a rossz emberek és a rossz társadalmak csupán maga a világegyetem alapvető gonoszságának kifejezései."[3]

Nézzük meg, hogyan reklámoz egy új regényt a „New York Times" (1967. máj. 3-i szám): „... valóságos labirintusa a kegyetlenségnek, fájdalomnak, vérnek — ütések, nyögések, üvöltés, kínzás, fogság és — gyönyör; korbácsolás, pofonok — az érintés extázisa ..."

Russell Baker, a „New York Times" szemleírója megjegyezte (1967. aug. 3.): ritka az olyan esti televíziónézés, amely alatt a „mulatság" részeként ne találkoznánk „egy csapatra való áldozattal, akiket agyba-főbe vernek, géppuskával leterítenek, leszúrnak, pisztolyaggyal leütnek, lelőnek, tankkal agyonlapítanak, ököllel eszméletlenre püfölnek vagy más módon elintéznek". Nézzük, mit ír ugyanennek a lapnak a filmkritikusa, Bosley Crowther (1967. júl. 4.) egy akkoriban játszott filmről: „... heves robbanások, puskaropogás, golyók süvítése és halálos ütést kapott emberek megpördülő teste — szemnek és fülnek ez szolgáltat morbidan kéjes izgalmat".

A Broadwayn — ahogy távolodunk a Broadwaytól, valamelyest kevésbé van így —, mint Walter Kerr írta nemrégiben („New York Times", 1969. jan. 26.): „... manapság nem illik megkérdezni, hogy miről szól a darab, amit látunk; a meseszövés elavult dolog, a tartalom irreleváns, a tudatos szerkesztés gyanús. Egy színdarab egyszerűen véletlenül adódó, egymást rendszertelenül követő impressziók sorozata ... Elvárják tőlünk, hogy nyugodtan üljünk a helyünkön, készen bármiféle reagálásra, és soha, de soha se keressünk összefüggést."

Mindaz, amit a fentiekben elmondtunk, meredekebb hanyatlás, semhogy csupán az elidegenedés irodalmi visszatükröződése volna; ennek képviselőivel továbbra is találkozunk, de ezek nem jelentik az értelemnek olyan teljes mérvű elutasítását, mint a legtöbb modern termék.[4]

Egy másik lényeges és sajátos forrása és kifejezése az irracionalizmusnak az Egyesült Államokban a rasszizmus. Ennek az összefüggésnek hasznos vizsgálatát készítette el Reese Cleghorn, a georgiai „Atlanta Journal" egyik szerkesztője; 1969-ben megjelent pamfletjának félrevezető címe: „Radicalism — Southern Style: A Commentary on Regional Extremism" (Radikalizmus — déli módra. Széljegyzetek a regionális szélsőségességhez). Azért nevezem a címet félrevezetőnek, mert a pamflet nem a radikalizmusról, hanem a reakcióról és különösen a George Wallace-féle mozgalomról készült tanulmány.

Adott témánk szempontjából mindenesetre az a lényeg, hogy — mint Cleghorn hangsúlyozza — a Wallace-mozgalom az uralkodó déli politikára annyira jellemző irracionalizmust fejezi ki; ez az irracionalizmus, mondja, a

[3] „The Saturday Review", 1967. máj. 6. — E tendenciák korábbi és beható elemzését lásd Sidney Finkelstein: „Elidegenülés és egzisztencializmus az amerikai irodalomban" (Kossuth Könyvkiadó 1968).

[4] A fent említett Finkelstein-könyvön kívül lásd még „Marxism and Alienation", esszégyűjtemény, szerk. H. Aptheker (N. Y. 1965, Humanities Press); G. C. LeRoy: „Marxism and Modern Literature" (1967) és A. Kettle—V. Hanes: „Man and the Arts" (1968), mindkettő az American Institute for Marxist Studies kiadása.

rasszizmust tükrözi vissza, amely különösképpen a déli államokat sújtja és amely a demokratikus alapelvekkel nyílt konfliktusban álló ideológia. A gondolkodás, írja Cleghorn, „a bűntudatnak, a rögeszmés védekezésnek, a szűk látókörnek" paranoid kifejezésévé válik; maguk ezek az érzések persze mások leigázásából, elnyomásából és extra-kizsákmányolásából erednek — bár Cleghorn ez utóbbi pontról nem nyilatkozik ennyire világosan. Világosan beszél azonban arról, hogy a rasszizmus táplálta irracionalizmus maga a kvintesszenciája az irracionalizmusnak. Újabb és csattanós bizonyíték ez arra, hogy a rasszizmus milyen káros az amerikaiakra, bármilyen legyen is a bőrük színe.

Az értelem háttérbe szorulása sok más, néha meglehetősen nehezen megfogható és kifinomultan rafinált formát is ölt. Ide sorolhatjuk azt a — különösen a szociológiában érvényesülő — tendenciát, amely a módszertant a technikai eszközök túlzott alkalmazása, az aritmetika, a matematikai modellek irányába tolja el. Ugyanez áll arra a tendenciára is, amely az okszerűséget igyekszik kiküszöbölni vagy nyíltan, vagy úgy, hogy tagadja az okok értékelésének lehetőségét, vagy hogy az okok és okozatok végtelenségét hangsúlyozza: minden oka mindennek, tehát egyetlen magától való ok sem tárható fel, különösképpen a történetírásban. Hasonlóképpen itt említendők Herman Kahn emberietlen írásai vagy Z. K. Brzezinski erőfeszítései; Norman O. Brown apokaliptikus látomásai, erősködése, hogy csak a szubjektív és az úgynevezett tudattalan számít, nem pedig az objektív és a tudatos elem; A. H. Maslow álláspontja, amely elveti a társadalmi megújulás központi szerepét a jobb élet lehetővé tételében, és ezt (az utópia és a forradalom koncepciójának egyaránt alapjául szolgáló társadalmi megújulást) a pszichikus impulzusok felszabadítására irányuló törekvésekkel helyettesíti, úgyhogy nem „utópiá"-val, hanem „eupszüchiá"-val lenne dolgunk; Herbert Marcuse legújabb írásai, elmélkedései a közeli kétségbeesésről, s nála is a szubjektív és a pszichológiai elem hangsúlyozása; és az arra irányuló törekvések, hogy az egzisztencializmust társadalmi kérdésekre alkalmazzák, mint például John Wild művében, amely a társadalomtudományokból ténylegesen törli az objektív valóság megállapításának lehetőségét, vagy Timothy Leary hitvallásában, akinek felfedezője leszögezi: „Nem-verbális érintkezési formákat kell fenntartanunk, ha idegrendszerünket fel akarjuk szabadítani a szavak fojtogató egyszerűségének zsarnoksága alól."[5]

Az értékek és az etika ellen intézett — s ezek megismerhetetlenségét vagy a „tudomány" szempontjából irreleváns voltát hangsúlyozó — közismert támadások mellett egyre több jele mutatkozik az egész felvilágosodás elvetésének. Bizonyosan helyes rámutatni arra, hogy a felvilágosodás hagyományaiban — legmagasabbrendű, vagyis marxista aspektusát sem kivéve — vannak elhanyagolt területek; olyan kérdésekre gondolok például, mint a hatalom természete, a gonoszság jellemzése, a pszichológia egésze stb. De egészen más dolog ez, mint például Ronald V. Sampson „The Bramble of Power" (A hatalom tüskéi) című tanulmánya, ahol ezt olvashatjuk: „*Csakis* a magánegyénre apellálva adhatunk értelmet az olyan jogos eszményeknek, mint haladás, de-

[5] Kimerítő bibliográfiára helyhiány miatt nincs lehetőség, így csak a következőkre utalunk: N. O. Brown: „Love's Body" (N. Y. 1966); John Wild: „Existence and the World of Freedom" (Englewood Cliffs, N. J. 1963); Timothy Leary—R. Alpert: „The Politics of Consciousness Expansion", „The Harvard Review", I. (1963 nyár) (i. h. lásd 35.)

mokrácia és szocializmus." Sampson az alábbi következtetésre jut — teljesen logikusan, ha kiindulópontja ez a „csakis":

„Hosszútávú cselekvésre van szükség a pszichoterápia, a családi erkölcs, a gyermekgondozás és egy olyan típusú nevelés terén, amely kooperatív, nem pedig konkurrencia-szellemű, s amely azt célozza, hogy az ember kezének és agyának munkájával kitermelje egész teremtő potenciálját egy olyan élet során, amely nem szakadt el a természettől."[6]

Semmiképpen sem tagadjuk Sampson tanulmányának fontosságát, ha megjegyezzük, hogy az, amit itt leírt, nemcsak Marx előtti, hanem Owen előtti gondolat is, s hogy nem jutunk előbbre azzal, hogy visszafelé megyünk. Világos, hogy egy konkurrencián alapuló társadalom konkurrencia-szellemű nevelést igényel; a harc minden szinten folyik, beleértve a nevelésit is — de ne feledkezzünk meg soha a *stratégiáról*, nevezetesen a társadalom átalakításáról.

Az értelemtől való menekülésnek talán egyik legdrámaibb új keletű megnyilvánulása a McLuhan-féle fantasztikus hóbort, más néven mcluhanizmus. Lényeges, hogy éppen az Egyesült Államok — beleértve annak tudósvilágát — fogadta a leglelkesebben ezt a silányságot, a „belső világ" valóságos kultuszát fejlesztve belőle. D. W. Harding angol tudós mélyrehatóan elemezve e jelenséget megjegyezte: „McLuhan kirívó gondolati összefüggéstelenségei, a mindennapi megfigyelés semmibevétele nem korlátozódik periferikus jelenségekre; a rendszer csomópontjain is beleütközünk. A mcluhanizmus kultusza mégis felütötte a fejét. Van valami a nevelési rendszerünkben, ami elősegíti a józan észnek azt a félretételét, amelyet a McLuhanben való hit megkövetel."[7]

Pamela Hansford Johnson, a kiváló angol írónő fontos — és ezért mellőzött — könyvében kifejti, hogy „mindenkinek tudnia kell, mi a szado-mazochisztikus, hamisítatlan pornográfia áradatának alapvető oka". Íme az „alapvető ok":

„Nem holmi jóságos altruisták teszik közzé az ilyesmit, akik úgy vélik, hogy egy kellemesebb, műveltebb társadalom létrejöttét segítik elő. Lehet, hogy vannak ilyen emberek; de korábban utaltam már arra, hogy a kereskedelmi társadalomban van egy másik óriási hatalommal rendelkező erő. Az emberek azért jelentetnek meg szemét műveket, mert pénz rejlik bennük. Az indíték egész egyszerűen a profit, és ezen a módon gyors és biztos forgalmat érhetnek el."[8]

Úgy vélem, ez a közvetlen ok; de az alapvető ok nem ez. Mert gondoljuk csak meg: a profithajhászás már jó ideje létezik, de Mrs. Johnson azért írta a könyvét éppen most, mert manapság, mint írja, „áradattal" állunk szemben. És az efféle áradat csak az olyan társadalomban jelenik meg, amelynek uralkodó parancsa a halál; bomlást tükröz és intenzívebbé is teszi ezt a bomlást. Azok indítéka pedig, akik ezt a társadalmat kormányozzák, nemcsak az efféle áru eladásából eredő profit, hanem egyszersmind az embertelenség terjesztése.

Nemrégiben megkérdezték Walter Lippmannt: „Úgy gondolja, hogy ez eddigi életének legrosszabb időszaka? És mi a véleménye az országot illetően?" Lippmann, akinek közéleti tevékenysége az Egyesült Államokban e század első évtizedéig nyúlik vissza, ezt válaszolta: „Igen, azt hiszem. Az ország hely-

[6] „The Nation", 1968. dec. 16.

[7] „New York Review of Books", 1969. jan. 2.—S. Finkelstein megsemmisítő kritikában részesítette McLuhant „Sense and Nonsense of McLuhan" című írásában (N. Y. 1968, International Pub.).

[8] „On Iniquity" (N. Y. 1968, 113.)

zete jobban nyugtalanít, mint valaha . . . Azt látom, hogy szertefoszlik a remény és a hit, semmivé lesz az akarat, az akaraterő és az erkölcs . . . kétségbeesést és romlást látok . . ."[9]

Henry Steele Commager, aki egyidős Lippmann-nal és olyan a rangja a történetírás terén, mint az övé a publicisztikában, körülbelül ugyanabban az időben igen hasonlóan fejezte ki magát: „Nemcsak zavar: tehetetlenség is uralkodik rajtunk . . . tehetetlenek vagyunk intellektuális és morális szempontból egyaránt . . . Elvesztettük önbizalmunkat, elherdáltuk energiáinkat, megöltük álmainkat, anti-elvekkel helyettesítettük elveinket, anti-politikával politikánkat . . . elveszítettük hitünket az emberben."[10]

Miközben e sorokat írom, egy hasonló témájú tanulmány kerül a kezembe; írójának rangja csak Lippmanné hoz vagy Commageréhoz hasonlítható: Lewis Mumfordról van szó, és tanulmányának ezt a találó címet adta: „The Cult of Anti-Life" (Az anti-élet kultusza). Mumford itt kijelenti, hogy azok a tendenciák az uralkodóak, amelyek az életet visszataszítónak látják, tehát egyre nagyobb örömüket lelik a pszichotikus jelenségekben és a halálban. Írásának záró részében utal a „mai nyugati civilizációra jellemző irracionális ösztönzésekre és meddő célokra"; befejezésül óva int „attól a betegségtől, amely most az egész társadalmi organizmust támadja".[11]

Azt hiszem, az Egyesült Államok történetében nem volt még példa arra, hogy egy olyan tekintélyes testület, mint a National Committee for an Effective Congress (a kongresszusi határozatok érvényességéért küzdő országos bizottság), miután vizsgálta a nemzet állapotát, erre a következtetésre jutott: „Amerika két nagy válságot élt át története során: a polgárháborút és a harmincas évek gazdasági depresszióját. Az ország a jelek szerint ma egy újabb traumának, a nemzeti kedélyállapot depressziójának küszöbén áll." A bizottság a „rossz közérzet", „kudarc", „elidegenedés" szavakat találta alkalmasnak az uralkodó hangulat leírására. Megállapítása szerint „az embereket, az amerikai élet bármely szintjén helyezkednek is el, ugyanez a félelem, bizonytalanság és mardosó kétség gyötri, mégpedig oly intenzív fokon, hogy az országot a jelek szerint egyfajta idegösszeroppanás sújtja".[12]

Ez a bomlás azért ennyire akut, mert az Egyesült Államok a fő bástyája annak, ami még megmaradt az imperializmusból; az angol „New Statesman" egyik cikkírója (1967. okt. 27.) a következőképpen általánosítja a kérdést: „A Nyugat — civilizáció filozófia nélkül, és éppen ezért velejéig rothadt." Elemzésében a cikkíró, James Hemming, tovább megy, mint az üzleties amerikai sajtó szokott: „A munkásként és fogyasztóként kezelt ember, bármilyen vastag is a fizetési borítékja, tekintélyes a munkabér-utalványa, méltóságától megfosztott, manipulált, lealacsonyított, bukott, elidegenedett ember. Íme, ide juttatott bennünket az elüzletiesedett társadalom."

Marxot nem említette a cikkíró, feltehetően azért, mert olyan — szinte a szószaporításig menő — mértékben kölcsönzött tőle, hogy ennek beismerését szükségtelennek tartotta!

Sem Lippmann, sem Commager, sem Mumford, sem pedig a National Committee for an Effective Congress nem szolgálnak magyarázattal a példátlan kétségbeesésre és elidegenedésre, amelyet leírnak. Hasonlóképpen Hans J.

[9] „New Republic", 1967. dec. 9.
[10] „New York Times", 1967. dec. 26.
[11] „Virginia Quarterly Review", 1970 tavasz, XLVI, 198—206.
[12] „New York Times", 1967. dec. 26.

Morgenthau „Mi bántja Amerikát?" című írásában azt látja, hogy „felbomlóban vannak a hűségnek és lojalitásnak azok a kötelékei, amelyek állampolgárt állampolgárhoz, az állampolgárokat pedig a kormányhoz fűzik",[13] de ennek forrását nem látja világosan, hacsak nem a szörnyűséges háborúban, amelyet az Egyesült Államok kormánya Indokína népe ellen visel. E háború viszont, miközben hallatlan mértékben alkalmas arra, hogy beszennyezze és elrontsa az életet Amerikában, e szenny és ártalom mélyebb gyökereit is visszatükrözi. Nevezetesen az a tény, hogy az USA kormánya képes ilyen kegyetlen háborúra, már önmagában is az alapokig ható rothadás tünete. Minden bizonnyal igazak W. E. B. du Bois figyelmeztető és figyelemreméltóan profétikus szavai, amelyeket még 1904-ben mondott: „Hiszem, hogy a gyengébb és sötétebb bőrű népek bűnös meghódítása fehér bőrű és erősebb népek által csupán előrevetíti az efféle erő halálának árnyékát."[14] De a faji hódítás önmagában egy strukturálisan élősdi, kizsákmányoló társadalmi rend logikáját tükrözi, és úgy vélem, itt ragadhatjuk meg a mai amerikai vezetésben és politikában uralkodó eszeveszettség gyökerét.

Biblikus nyelven szólva, a büntetés realitásáról, a pszichiátria nyelvén szólva, paranoiáról, marxista nyelven pedig antagonisztikus ellentmondásokról és az általuk ejtett gyógyíthatatlan sebekről beszélhetünk.

A nehézség magva abban a tényben van, hogy az Egyesült Államok társadalmi rendjére a termelési eszközök magántulajdona és a profit magánelsajátítása jellemző. Az ilyen viszonyok és motivációk idejüket múlták és ezért hanyatlóak. Az idejétmúltság, amely a szocializmus terjedésében és a gyarmatosítás hanyatlásában is megnyilvánul, azt jelenti, hogy az agresszív külpolitika és az elnyomó belpolitika nemcsak embertelen, hanem kudarcra ítélt is — mégpedig gyakorlati értelemben kudarcra ítélt. Nem járható út ez, és ezért az USA politikája, az ország minden gazdagsága és hatalma ellenére is, egyik katasztrófát a másikra halmozza.

Azok számára, akik ragaszkodnak ahhoz, aminek az ideje lejárt, mindennek az elismerése lélektani képtelenség; ebből ered aztán a paranoia. Ezt úgy értem, hogy lévén a valóság kibírhatatlan, tagadják, és a képzeletben alakítanak ki olyan világot, amely megfelel egy elavult társadalmi rend szükségleteinek. Ez az értelem tagadását jelenti.

A mindenfelé tapasztalható elidegenedést az egészség jelének is tekinthetjük; úgy vélem, hogy ha így szemléljük, jobban megközelítjük az igazságot, mintha pusztán betegség tükröződését látjuk benne. Hiszen a kórtünetek maguk is a betegség elleni küzdelem pszichológiai formái; az elidegenedés széles körben tapasztalható megnyilvánulásai azt mutatják, hogy a nép alapvetően egészséges és egyre tűrhetetlenebbnek érzi kudarcra kárhoztatott vezetőinek embertelen és irracionális politikáját.

Morgenthau professzor joggal panaszolja, hogy az USA kormánya „nem alkalmilag, mint államérdek diktálta kínos kényszerűséget, gyakorolja a csalást, hanem következetesen, mint valami vidám sportot, amelyben a csaló élvezi erejét".

[13] „New Republic", 1967. okt. 28.

[14] Első ízben megjelent: „The Independent" (N. Y.), 1904. okt. 6. — Lásd „A Documentary History of the Negro People in the U. S.", H. Aptheker kiad., N. Y. 1951, 899.

Továbbmenve, a csalás manapság azért olyan mindennapos, mert szükség van rá; a politika olyan rettenetes és annyira kudarcra ítélt, hogy *szükségképpen* hamisításba kell burkolni. A néptömegeknek azonban egészen mások a szükségleteik és — természetes hazafias hajlamaik ellenére — idejében ráébrednek majd, hogy hazugsággal etetik őket, és követelni fogják az étrendváltoztatást. Az Egyesült Államok radikalizálódásáról elterjedt minden szóbeszéd valódi értelme az, hogy *a néptömegeknek ez egyre inkább meggyőződésévé válik és egyre inkább fellépnek ezzel a követeléssel.*

E folyamat megmásíthatatlan azért, mert a tömegek követelései reálisak és egyértelműek; teljesítésük, amely elengedhetetlenné teszi a szervezett, tudatos, ésszerű magatartást, egyszersmind az igazság értelme.

Fordította Lukács Katalin